

APIBRĖŽTUMO/NEAPIBRĖŽTUMO POŽYMIŲ OPOZICIJA VEIKSMAŽODŽIŲ KONSTRUKCIJOSE SU DAIKTAVARDŽIU

ČESYS GREŅDA

1.1. Lietuvių kalboje tranzityvinių veiksmažodžių valdomas objekto galininkas daugeliu atvejų gali turėti kito linksnio pakaitalą – neapibrėžto kiekio (dalies) kilmininką (*parvežė malkas – parvežė malkų*). Neapibrėžto kiekio kilmininkas gali eiti ir kito linksnio – subjekto vardininko – pozicijoje (*susirinko žmonės – susirinko žmonių*). Objekto galininkas ir subjekto vardininkas paprastai žymi apibrėžtą kokių nors daiktų skaičių ar kiekį, ko nors visumą, o neapibrėžto kiekio kilmininkas perteikia neapibrėžtą daiktų (ar daikto) skaičių (ar kiekį), kokios nors visumos tik tam tikrą dalį. Taigi šiuo atveju vardininko bei galininko ir kilmininko linksniai skiriasi vienu semantiniu diferenciniu požymiu: vardininkas ir galininkas turi **apibrėžtumo** požymį, o kilmininkas – **neapibrėžtumo**². Kadangi aptariamų linksnių grupės (vieną grupę sudaro neapibrėžto kiekio kilmininkas, kitą – subjekto vardininkas ar objekto galininkas), besiskiriančios apibrėžtumo/neapibrėžtumo požymiais, priklauso tiems patiems veiksmažodžiams, jų reikšmių skirtybes parodo tik viena morfologinė priemonė – atitinkamos linksnių galūnės³.

1. 2. Analizuojant minėtas veiksmažodžių konstrukcijas su kilmininku ir galininku (ar vardininku), išskyla keletas klausimų, būtent: 1) kodėl skirtingų linksnių formos, nebūdamos dubletais, eina vienoje ir toje pačioje sintaksinėje pozicijoje? 2) kodėl ne visais atvejais galima apibrėžtumo/neapibrėžtumo opozicija? 3) kodėl vienu atveju su tais pačiais veiksmažodžiais vartojamas tik objekto galininkas, o neapibrėžto kiekio kilmininkas negalimas? 4) kodėl pasitaiko atvejų, kur, priešingai, vartojamas beveik vien tik neapibrėžto kiekio kilmininkas (o ne objekto galininkas), o dar kitur galimas čia vieno, čia kito minėtojo linksnio vartojimas?

¹ Vietoj J. Jablonskio (o vėliau ir kitų kalbininkų) vartoto termino nežymybės, arba dalies, kilmininkas (žr. Jablonskis J. Rinkiniai raštai. V., 1957, t. I, p. 419, 577–579 ir kt.) lietuvių kalbotyroje dabar dažniau vartojamas kitas terminas – neapibrėžto kiekio kilmininkas, kurį bene pirmasis pavartojo J. Balkevičius (žr. Balkevičius J. Dabartinės lietuvių kalbos sintaksė. V., 1963, p. 77, 140, 186). Šiame straipsnyje pastarasis terminas vartojamas tik todėl, kad labiau įsigalėjęs.

² Apie kilmininko reikšmių skirtybes bendrinėje lietuvių kalboje, iš dalies ir apie jo santykį su galininku jau yra rašiusi T. Bulygina (žr.: Буглыгина Т. В. О сочетаниях с родительным падежом в современном литовском литературном языке. – Lietuvių kalbotyros klausimai. V., 1959, t. 1, p. 90–108). Tame straipsnyje (ten pat, p. 96–104) kalbama, tiesa, kiek kitu aspektu ir apie apibrėžtumo / neapibrėžtumo požymius.

³ Kitus objektinių linksnių, ypač kilmininko ir galininko, semantinius diferencinius požymius rodo ne tik skirtingi linksniai, bet ir skirtinga veiksmažodžių leksinė reikšmė, pvz., „objektas, kuris aktyviai veikiamas (*stato namą*) / „objektas, kurio siekiama“ (*ieško knygos*) / „objektas, kurio šalinamas“ (*veikia darbo*) ir pan. Dvi skirtingos priemonės (neiginyš ne- ir kilmininko galūnė) rodo ir neiginio kilmininko bei objekto galininko diferencinius požymius (plg.: *neskaitė knygos – skaitė knygą*).

2.1. Kad objekto galininkas (ar vardininkas) ir neapibrėžto kiekio kilmininkas struktūriniu ir funkcinu atžvilgiu yra artimi, rodo jų galėjimas eiti vienuose sakinio dalimis, t. y. vienoje sintaksinėje pozicijoje.

Dabar *beliko* kur-ne-kur vėliau sėtų *avių*, *linai* ir *bulvės*. Myk-Put R VI 543⁴. Jam padavė *vandens* ir *kėdę* atsisėsti Vien R IV 305. Reikėdavo tik *turėti ginklą* ir medžioklės *įrankių* Vien R IV 235*.

Plg. dar: Mergaitės tuoj *įnešė qsoťi* ir *keletą puodelių*. Myk-Put R VI 110⁵.

Nors tokie atvejai palyginti nėra dažni, tačiau jie rodo, kad šios formos (vardininkas ar galininkas ir kilmininkas) yra iš esmės vienos prigimties tiek sintagmatiniu (galima jas suderinti vienuose sakinio dalių „grandinėje“ – funkcija „ir – ir“), tiek paradigmaticiniu (jei nenusižengiama kalbos kultūrai, viena forma gali būti pakeista kita – funkcija „arba – arba“) atžvilgiu⁶.

2.2. Semantiniu atžvilgiu neapibrėžto kiekio kilmininkas labai artimas, o daugeliu atvejų ir visiškai identiškas lietuvių kalbos sintaksės darbuose vadinamam kiekybės turinio kilmininkui⁷. Verta dėmesio J. Jablonskio pastaba, kad „dalis ir kiekio kilm-kai yra labai glaudžiai susiję, jie sunku kartais ir atskirti“⁸. Tokia konstrukcija susideda iš dviejų narių: 1) iš atitinkamą kiekį žyminčio žodžio, savotiško „kiekio rodiklio“ (*daug, maža, truputį, šiek tiek, kiek, tiek, daugelis, daugybė, aibė, keletas, dalis, būrys, pulkas* ir pan.) ir 2) kiekio kilmininku. Konstrukcijos struktūra schematiškai atrodo šitaip: **kiekio reikšmės žodis + kilmininkas**. Kilmininkas tokioje konstrukcijoje valdomas to kiekio reikšmės žodžio.

Juk, aure, žemai sėdi *daug* dailių *mergaitių*. I. Simon R I 27. Šventąja *daug* *daug* į *maris vandens* nubėgo. A. Vien. R II 178. Buvo *daug žmonių, maža maisto, gilų sniego*... J. Jabl RR I 576. *Kiek* aš tų *dainų* mokejau, *kiek pasakų!* Ikv., LKŽ V 743.

Prie miesto vartų susirinko didelė *daugybė* jaunų vyrų. J. Balč AP 20. *Keletas vyrų* praėjo tamsoje pro vartus. J. Balt, LKŽ V 508. Nedidelis *būrys* vokiečių *kareivių* tuojau po pietų išžengė į kaimą. P. Cvir R II 219. Per miestelius patraukė *pulkai agitatorių* P. Cvir R VI 29. Pasėjo jam *lauką miežių* Bs LP 231.

Tokios struktūros konstrukcijoje pagrindinį semantinį krūvį turi kilmininkas, o ne atitinkamą kiekį žymintis žodis (pastarasis, ypač jeigu savarankiškai nebevertojamas, iš dalies panašus net į pagalbinį žodį). Kai tas kiekio „žymeklis“ esti aiškiai neapibrėžtas ir nekonkretus, veiksmo žodžio konstrukcijoje jis gali būti ir visiškai ne-

⁴ Žodžiai, kuriems vienuose sakinio dalys priklauso, čia išryškinti tik dėl to, kad akivaizdžiau būtų matyti jų priklausomumas.

⁵ Pavyzdžiai su vienuose sakinio dalimis paimti iš akademinės „Lietuvių kalbos gramatikos“ (V., 1976, t. 3, p. 578, 585).

⁶ Apie šias funkcijas žr.: Е. Л. М. в. Л. Пролегомены к теории языка. – Новое в лингвистике. М., 1960, вып. 1, с. 295–297.

⁷ Šaltinių sutrumpinimai straipsnyje tokie pat, kaip akademinėje „Lietuvių kalbos gramatikos“ (romėniškėji skaitmenys, esantys prie sutrumpinimų, rodo tolius, arabiškėji – puslapius). Papildomai įsivestas sutrumpinimas P. Maš ŽM – M. Geisleris. Žalimas miestas, vertė P. Mašiotas. V. 1970.

⁸ Taip šis kilmininkas vadinamas J. Balkevičiaus (Balkevičius J. Min. veik., p. 77, 83 ir kt.) ir akademinės „Lietuvių kalbos gramatikos“ skyrėjų autorių A. Laigonaitės (V., 1965, t. 1, p. 191) ir E. Valiulytės (V., 1976, t. 3, p. 47). J. Jablonskis jį vadino kiekybės (kiekio) kilmininku (žr. Jablonskis J. Min. veik., p. 576).

⁹ Jablonskis J. Min. veik., p. 579.

išreikštas. Tokiu atveju to aiškiai neapibrėžto kiekio rodytojo „pareigas“ perima nulinė sėma „kiekis“, o konstrukcijoje lieka formaliai išreikštas vien tik neapibrėžto kiekio kilmininkas⁹. Tik todėl skirtingų linksnių formos, priklausydamos tiems patiems veiksmažodžiams, gali eiti vienarūšėmis sakinio dalimis (*beliko avių, linai ir bulvės, padavė vandens ir kėdę*). Tik šitaip galima paaiškinti tariami dvejopą tranzityvinių veiksmažodžių valdymą (*gėrė kavą – gėrė kavos*). Tad konstrukcijos *turiu knygą* narių priklausomumas turėtų atrodyti šitaip: *turiu* → $\emptyset$ → *knygą* (plg. *turiu* → *daug* → *knygą*). Schematiškai tokia konstrukcija atrodo šitaip: **veiksmažodis + nulinė sėma „kiekis“ + neapibrėžto kiekio kilmininkas**. Ta nulinė sėma „kiekis“ paprastai eina arba (a) subjekto vardininko, arba (b) objekto galininko pozicijoje (galima sėmos forma priklauso nuo veiksmažodžio).

(a) Po rinką *slampinėjo* ir *bajorų*. V. Myk-Put R VI 12. Žiūrėk, *svečių ateina!* J. Jabl RR I 578. *Yra ažuolų senelių, kuriuos tik trise, sudūrę rankas, apkabinsi*. G. Isok ŠM 103.

(b) [...] *išsikepk pyragų* ir galėsi eiti pas tėvus. LT 302. [...] dar *atnešė mergelės batvinių*, ir tuos paėmėm. Val PJ 41. Skerdžius *pabėrė* ant stalo *riešutų*. LTt 374. Nelaukta ir staigi naujiena kaime *sukėlė kalbų*. P. Cvir R II 71. *Kaži kas nupirko vaikams pyrago* Žem R II 197.

Plg.: *slampinėjo bajorų – slampinėjo keletas (daugybė, būrys...) bajorų; ateina svečių – ateina daugybė (daug, keletas, būrys...) svečių; sukėlė kalbų – sukėlė daugybę (daug) kalbų; nupirko pyrago – nupirko truputį (daug, gabalą...) pyrago*.

Arba plg. dar: *slampinėjo bajorų – slampinėjo (keli) bajorai; ateina svečių – ateina svečiai; atnešė batvinių – atnešė batvinius*.

2.3. Tranzityviniai veiksmažodžiai¹⁰ su priešdėliais (padidinančiais arba sumažinančiais veiksmo apimtį) *pri-, at-, už-, pa-* dažniausiai vartojami vien tik su neapibrėžto kiekio kilmininku¹¹.

Prisikėpė seneliai pyragų ... LT 331. Beapgaučindamas *prisikrovė turtų*. Krv P (Prn), LKŽ VI 482. *Atsikando duonos* Brt, LKŽ V 390.

Su intranzityvinių savaiminių (arba tranzityvinių, turinčių neveikiamosios rūšies formą) veiksmažodžių priešdėlio *pri-* vediniais taip pat galimas šalia kilmininko ir kiekio reikšmės žodžio vardininkas¹².

Pro urvą *prilindo pelių*. J. Jabl RR I 577. Vakarop vėlek *žmonių prisirinko*, vėl pradėjo pašaliais šmeižti. Žem R I 392. Miestelyje visur jau *pristatyta vežimų, arklų*. Žem R II 47. Jis žiūri – ant stalo *pridėta valgio, gėrimo*. Bs LP 268.

⁹ Idėją, kad neapibrėžto kiekio kilmininką „valdo nulinis kiekybės reikšmės žodžių klasės variantas“, lietuvių kalbotyroje pirmą kartą išskėlė A. Girdenis ir V. Žulys akademinės „Lietuvių kalbos gramatikos“ (V., 1965, t. 1) recenzijoje (žr. Girdenis A., Žulys V. *Baltistica*, 1973, t. IX(2), p. 212).

¹⁰ Akademinės gramatikos teiginys, kad „šie priešdėliai galininkinius veiksmažodžius daro kilmininkinius“ (Lietuvių kalbos gramatika. V., 1976, t. 3, p. 25), nėra visiškai teisingas: nors tie veiksmažodžiai iš tikrųjų dažniausiai vartojami su kilmininku, tačiau prieš tą kilmininką galimas kiekio reikšmės žodžio galininkas, plg.: *pririnko uogų – pririnko krepšį (daugybę) uogų; Mergos pripynė vainikų – Mergos pripynė daugybę vainikų*. Tas teiginys tinka tik priešdėlio *per-* vediniams (*persiėdė dobilų*).

¹¹ J. Jablonskis veiksmažodžių su priešdėliu *pri-* (ir dar vieno kito veiksmažodžio ar būvardžio) valdomus kilmininkus vadino pilnio arba daugio kilmininku. Jablonskis J. *Mūn. veik.*, p. 576–577).

¹² Kiek kitokį aiškinimą žr.: Lietuvių kalbos gramatika. V., 1976, t. 3, p. 25.

Plg.: *prilindo pelių* – *prilindo daugybė pelių*; *pristatyta vežimų, arklių* – *pristatyta daugybė vežimų, arklių*¹³.

Nulinę semą „kiekis“ gali turėti ir konstrukcijos, kurių pagrindiniu nariu eina veiksmazodžiai *daugėti, didėti, mažėti, rasti, prisitaikyti, būti*... (vardininko pozicijoje); *dauginti, didinti, mažinti*... (galininko pozicijoje): *Lyjant šuliny vandens daugėja DŽ₂ 108; Upėje mažėja žuvų DŽ₂ 389; Dabar medžiotojų apmažino truputį Rm, LKŽ VII 971.*

2.4. Ne vienu atžvilgiu įdomi konstrukcija, kurioje prie neapibrėžto kiekio kilmininko negalimas ne tik kaitomas, bet ir nekaitomas kiekio reikšmės žodis (Kiemas *prisirinko žmonių*)¹⁴.

Kambarys *prieina dūmų* Lp, LKŽ II 1100. Troba *priėjo žmonių, dūmų prismilko* J. Jabl RR I 576. Laivas *priėjo vandens*. DŽ₁ 607. Duobė *pribėgo vandens*. J. Jabl RR I 577. Galva *žemių pribiro* DŽ₁ 603.

Plg. dar: Visas beržtvynas *pilnas buvo prikirusių lapų* Vaižg VP 120.

Sakinyje *Kiemas prisirinko žmonių*, kaip ir kituose į jį panašiuose, antrasis vardininkas (plg. negalimą sakinį **Kiemas prisirinko daugybė žmonių*) negalimas todėl, kad jo (veiksni) pozicija jau užimta žodžio *kiemas*¹⁵. Tad išprausti į tą sakinį antrojo vardininko jau nebeįmanoma. Pakeitus esamą vardininką kitu linksniu ar prielinksnine konstrukcija, prie kilmininko pasidaro galimas kiekį reiškiančio žodžio buvimas, plg.: *Kiemas prisirinko žmonių, Duobė pribėgo vandens* – *Į kiemą (ar kieme) prisirinko daugybė žmonių; Į duobę pribėgo daugybė vandens*.

Kiek sunkiau paaiškinti klausimą, kodėl, esant vardininkui, tame pačiame sakinyje neįmanomas prie to paties kilmininko bet kuris nekaitomas kiekio reikšmės žodis („kiekio rodytojas“), plg.: *Kiemas prisirinko žmonių* – **Kiemas prisirinko daug žmonių*. Juk žodis *daug* linksnio neturi ir negali turėti. Tokio šių žodžių (*kiemas ir daug*) nesuderinamumo tame pačiame sakinyje priežastys gali būti dvi. Pirma, matyt, tipiškiausia nekaitomų, kaip ir daugelio kaitomų, žodžių, turinčių semą „kiekis“ (*daug, maža, šiek tiek, truputį* ir pan.), pozicija yra vardininko (*susirinko daug žmonių*) ar galininko (*rado daug riešutų*) linksniai. Kadangi *daug* ir kiti į jį panašūs nekaitomi žodžiai neturi linksnio ir skaičiaus kategorijų, tai daugelyje kitų sintaksinių pozicijų jų konstrukcija su kilmininku, galima sakyti, neįmanoma arba tampa dviprasmiška (plg.: *buvau pievose* – *buvau daug pievų). Antra, tokio tipo konstrukcijose, kaip *Kiemas prisirinko žmonių*, vardininkas *kiemas* (kituose pavyzdžiuose – *kambarys, troba, laivas, duobė, galva*) tikriausiai įgyja papildomą semą „kiekis“ ir tampa tarsi kokia daiktavardžio kilmininku pažymėtų objektų „patalpa“. Be to, čia galimas ir žodžių tvarkos pertvarkymas, kur *kiemas*, kaip kiekio „rodytojas“, eina kartu su kilmininku (*Prisirinko kiemas žmonių*). Tokią semą daiktavardžių vardininkas gausna, priklausydamas tik atitinkamiems veiksmazodžiams (*prisirinkti, prieiti, prismilkti* ir pan.). Kalbėti čia apie nulinę semą „kiekis“ nėra pagrindo. Kitais atvejais, t. y. kai tas daiktavardis turi kitokią formą (*į kiemą, kieme*). – *Į kiemą prisirinko žmonių*

¹³ Įdomu pažymėti, kad priešdėlio *pri-* vediniai neturi polinkio sudaryti junginius su tais kiekį reiškiančiais žodžiais, kurie žymi kuriuo nors atžvilgiu apibrėžtą daiktų skaičių, plg. **prisirinko dvidešimt žmonių*, **prilindo keletas pelių*. Bet: *susirinko dvidešimt žmonių*.

¹⁴ Apie sintaksinį vardininko vaidmenį šio tipo konstrukcijose yra rašęs V. Sirtautas (žr. Sirtautas V. Dėl veiksnio sąvokos. – Mokslinės konferencijos, skirtos TSRS 50-mečiui, pranešimų tezės. Šiauliai, 1972, p. 95; taip pat jo, Sakinio dalys. Šiauliai, 1976, p. 24). Plg. dar: Balkevičius J. Dabartinės lietuvių kalbos sintaksė. V., 1963, p. 82–83, 118.

¹⁵ Sirtautas V. Sakinio dalys, p. 24.

– aiškinimas, kad konstrukcijoje *prisirinko žmonių* yra nulinė sema „kiekis“, jau vėl galimas, nes formos *į kiemą* ar *kieme* tos semos jau nebeturi (plg. *į kiemą prisirinko daugybė žmonių*).

Analogiškai aiškintinos ir konstrukcijos, kuriose kiekį reiškiantis žodis žymimas galininku: *Maisą pripylė rugių* ir atidavė J. Jabl RR I 576.

Vadinaši, sema „kiekis“ kai kuriais atvejais gali būti ne nulinė, o „paslėpta“ daiktavardžio semantikoje.

3.1. Neapibrėžtumo požymius realizuoti galima dviem atvejais:

3.1.1. Kai daiktavardžiai žymi ko nors tam tikrą masę ir turi semantinį vienetą „skaidomas“. Tokie daiktavardžiai gali būti arba tik vienaskaitiniai (*cukrus, druska, duona, kava, medus, smėlis, šienas, vanduo...*; *auksas, geležis, sidabras, varis...*), arba tik daugiskaitiniai (*atliekos, drožlės, miltai, pamazgos, pusryčiai, sėmenys, smegenys, taukai...*)¹⁶. Bendra jų savybė yra ta, kad jie neskaičiuojami, t. y. negali turėti skaitvardinių (*vienas, du, trys, ... devyneri...*) ar kitokių tam tikru mastu apibrėžtų (*keli, keleri...*) pažyminių.

Matyt, ir abstrakčių daiktavardžių (*baimė, garbė, įtaka, laimė, noras, protas, valia...*), reiškiančių „skaičiuoti negalimas abstrakčias sąvokas“¹⁷, kilmininkas kalbančiojo gali būti suvokiamas kaip abstraktaus daikto dalis, tam tikras neapibrėžtumas. Todėl ir jie neretai turi neapibrėžtumo požymį: Ar tu turi *proto*? J. Jabl RR I 578; Valgyk, kad yra *noro* J. Jabl R I 578.

3.1.2. Kai skaičiuojamas daiktavardis turi daugiskaitos kilmininko formą (*medžių, obuolių, svečių, žmonių; išvadų...*). Tokie daiktavardžiai paprastai turi skaičiaus kategoriją (vienaskaitą ir daugiskaitą) ir gali sudaryti junginius su skaitvardžiais (*vienas, du, trys... devyni...*)¹⁸ ar kai kuriais įvardžiais (*keli*). Daugiskaitinių skaičiuojamų daiktavardžių (*grindys, marškiniai, rungtynės, varžybos*) kilmininko neapibrėžtumo požymis galimas tik atitinkamame kontekste (*Bus varžybų* ir šią savaitę; *Prisiuovom marškinių*).

4.1. Apibrėžtumo požymį objekto galininkas ir subjekto vardininkas gali turėti, sudarydamas su neapibrėžto kiekio kilmininku opoziciją (neapibrėžtumo požymis), tik tais atvejais, kur galimas neapibrėžto kiekio kilmininkas, būtent: 1) kai daiktavardžio vardininkas ar galininkas yra skaidomas: Puodas susikūlė, *pienuotis* / (*pienučio*) *pasiliejo* Tat, LKŽ IX 914; Arkliai *gėrė* tą *vandenį* / (*to vandens*) Pr, LKŽ III 262; Už pinigų ir *sveikatą* / (*sveikatos*) *nusipirksi* PP 302; Kukoriai *valgius naujus* / (*valgių naujų*) jau *buvo sutaisę* [...] K. Don M 88; 2) kai skaičiuojamo daiktavardžio vardininkas ar galininkas turi daugiskaitos formą: Pro langą visoki *balsai* / (*visokių balsų*) buvo *girdėti* J. Jabl RR I 458; *Musės* ir *vabalai, uodai* / (*musių* ir *vabalų, uodų*) su kaimene blusų jau mus vargint vėl pulkais visur susirinko K. Don M 182; Tik keliose vietose šakelės *buvo* joje *skyles* / (*skylių*) *pradūrusios* P. Maš ŽM 8.

¹⁶ Plačiau apie vienaskaitinių ir daugiskaitinių daiktavardžių savybes, jų skirstymą į semantines grupes žr. Laigonaitė A. Daiktavardžių giminės ir skaičiaus kategorija. – Dabartinė lietuvių kalba. V. 1961, p. 136–147.

Matyt, daiktavardžiams, turintiems požymį „skaidomas“, skaičiaus kategorijos opozicija (vienaskaita : daugiskaita) pasidaro nebūtina.

¹⁷ Laigonaitė A. Min. str., p. 137.

¹⁸ Neapibrėžtumo požymio negali turėti daugiskaitiniai daiktavardžiai, jeigu jie turi semantinį vienetą „vienintelis“: *Anykštėiai, Darbėnai, Kėdainiai, Raseiniai, Šakiai, Trakai, Varniai, Baltieji Lakajai*. Plg. Чейф Уоллес Л. Значение и структура языка. М., 1975, с. 131–133, 227–228

Tiksliai nubrėžti ribą, kokiais atvejais objekto galininkas ar subjekto vardininkas negali turėti pakaitalo – neapibrėžto kiekio kilmininko, – beveik neįmanoma, nes tai priklauso ne vien nuo konstrukcijos sudaromųjų komponentų (veiksmažodžio ar daiktavardžio) leksinių ir gramatinių ypatumų, bet ir nuo to, kaip kalbantysis ar rašantysis suvokia tą objektą ar subjektą – jo visumą ar dalį. Todėl ne vienu atveju apibrėžtumo / neapibrėžtumo opozicija negalima.

Galininkas (ar vardininkas) paprastai nesudaro su kilmininku minėtosios opozicijos šiais atvejais:

4.1.1. Kai daiktavardis yra skaičiuojamas ir kai jis turi vienaskaitos formą: *Šautuvėlį slėpiau nuo namiškių*. P. Cvir R VII 93; *Tėvas ir motina išlydėjo sūnų* per šilus. I. Simon RT 83. *Petriuką*, priešingai, vargas *sustiprino* ir *užgrūdino* LzP R I 374.

4.1.2. Kai skaičiuojamas daiktavardis turi skaitvardinį pažyminį – kiekio „konkretizatorių“ (*du, trys, ... davyni...*): *Išėjo sūnūs keturi* Tėvynės ginti S. Nėr R I 287; *Turiam aštuonias karves* Vrnv, LKŽ I 345.

4.1.3. Kai skaičiuojamų arba neskaiciuojamų („skaidomų“) daiktavardžių vardininkas ar galininkas turi pažyminį *visas, keli*: Klasėje *buvo visi mokiniai* DŽ₁ 946; *Siuvėjas parneša visus daiktus* P. Cvir R VI 162; *Visą mėšą supurtė* (= suvalgė), i da alkanas Plm.

4.1.4. Kai tranzityviniai veiksmažodžiai reiškia pastovų, bendrą (generic), su konkrečiu laiku nesusijusį veiksma (*gerbti, mėgti, mylėti, peikti, niekinti*¹⁹...): *Gerį žmonės protą gerbia*, *pikti – pinigų* VI, LKŽ III 248; *Mylėjo ir gerbė tavo tėvą* visi kaimynai Rp, LKŽ III 248; *Balanda mėgsta riebią žemę* rš, LKŽ VII 1003; *Jūsų šulinio vandenį arklų pamėgo* Sdk, LKŽ VIII 1004; *Jis mėgsta lašinius* Dkš, LKŽ VII 1003; *Jaunimas mėgsta dainą, šokį, muziką* tsp, LKŽ VII 1003; *Kuris myli motiną, tas kurią dieną mylės ir pačią Žemę*, LKŽ VIII 187; *Ir geriausia anytą marti peikia* TŽ III 381, LKŽ IX 744; *Kas savo kalbą niekina*, kitos neišmokęs PP 143; *Anas mušė žmones*, tįjūnas Pb, LKŽ VIII 454; *Geruoju sienu arklūs šėrė* [...] Vaižg R II 155.

Tokie veiksmažodžiai savo reikšme gana artimi, o kartais beveik ekvivalentiški tos pačios šaknies daiktavardiškiems sudurtiniams tariniams, plg.: *Gerį žmonės protą gerbia* – [yra] *proto gerbėjai*; *Jis mėgsta lašinius* – *Jis lašinių mėgėjas*. Ir bet kuris kitas tranzityvinis veiksmažodis, atitinkamame kontekste reiškiantis pastovų, nuolatinį veiksma, vartojamas tik su objekto galininku, nesudarančiu opozicijos su kilmininku: *Gerkite tik virintą vandenį* rš.; *Pigią mėšą šunys ėda* (flk.) DŽ₂ 151.

4.1.5. Kai objekto galininkas (kūno dalių pavadinimai – *dantis, galva, koja, liežuvis, ranka, širdis, šonas* ir t.t.) priklauso tranzityviniams beasmeniams veiksmažodžiams, reiškiantiems asmens (ar šiaip gyvos būtybės) nemalonų fizinį jutimą (*skaudėti, sopėti, gelti, mausti, niežėti, peršėti*)²⁰. Net ir tų daiktavardžių daugiskaita (o tai ne dažnai pasitaiko) išreikšto objekto galininko pakeitimas neapibrėžto kiekio kilmininku čia negalimas: *Diegė sprandą, rankas* P. Cvir R II 147; *Strėnas nudiegė* aštrūs diegliai J. Balt R I 38; *Kaip sugėlė Vaurams širdedes*, taip jos, vargšelės, ir liko nepaiguostos [...] Vaižg RR I 329; *Kai pavargstu, tai man visus sąnarius maudžia* Rd:n; *Kad vėjas nuput, kojas perši* J, LKŽ IX 854.

5.1. Tais atvejais, kai veiksmažodis valdo tik objekto kilmininką („kilmininkiniai veiksmažodžiai“), apie esamą ar galimą apibrėžtumo / neapibrėžtumo opozi-

¹⁹ Plg. Šukys J. Taisyklingai vartokime linksnius. K., 1976, p. 33.

²⁰ Kai kurios tarmės (o kartais ir grožinėje literatūroje) su tais veiksmažodžiais vartojamas ir vardininkas. Bendrinėje kalboje norminiu laikomas galininkas (žr.: Palionis J. *Skauda galvą ar skauda galva*. – Kalbos kultūra. V., 1961, sąs. 1, p. 47–48; Šukys J. *Min. veik.*, p. 78).

ciją spręsti įmanoma tik iš daiktavardžio semantikos, o kartais iš analogiškų pavyzdžių su „tikruoju“ neapibrėžto kiekio kilmininku, nes formaliai tos skirtybės neišreiškiamos. Plg.: Puodui juk kasdien ... *druskos* ne tiktai, bet dar ir *uždaro reikia* K. Don M 53; Nebeužaugo javai, *trūksta duonos* Žem R II 365; *Abrako* arkliai *pagailėsi* – duonos neturėsi PP 27; Kur dabar patamsėj *ieškosi* jam [Antanukui] *medaus* V. Krėv AP 140.

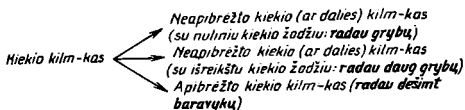
Pasilgo ir mėlynojo *dangaus*, ir šviesiosios *saulutės* V. Krėv DŠP 51.

6.1. Apibendrinant anksčiau pasakytas mintis, galima padaryti šias išvadas:

6.1.1. Apibrėžtumo / neapibrėžtumo opozicija lietuvių kalboje gali būti tik tarp dviejų linknių porų: 1) tarp objekto galininko ir neapibrėžto kiekio kilmininko ir 2) tarp subjekto vardininko ir neapibrėžto kiekio kilmininko.

6.1.2. Neapibrėžtumą realizuoti galima dviem atvejais: 1) kai vienaskaitinis ar daugiskaitinis daiktavardis skaidomas (šiai grupei priskirtini beveik visi ir abstraktieji daiktavardžiai) ir 2) kai daiktavardis skaičiuojamas ir turi tik daugiskaitos formą. Todėl abiem atvejais daiktavardžiu žymimiems objektams būdingas bendras bruožas – skaidymas, skirstymas į dalis.

6.1.3. Neapibrėžto kiekio kilmininkas (su nuliniu kiekiu) turi nulinį (nerealizuotą) kiekio reikšmės žodžių klasės variantą, todėl šis kilmininkas (su nuliniu kiekiu reikšmės žodžio variantu) ir kiekybės turinio kilmininkas (su išreikštu kiekiu reikšmės žodžiu) galėtų būti laikomi iš esmės vieno tipo konstrukcijomis ne tik semantiniu, bet ir struktūriniu atžvilgiu. Ir pavadinimas šių kilmininkų galėtų būti vienas, sakysim, *kilmininkas*, kurio reikšmių atspalviai tik vėliau turėtų būti detalizuojami, pavyzdžiui, pagal tokią schemą:

ОПОЗИЦИЯ ОПРЕДЕЛЕННОСТИ/НЕОПРЕДЕЛЕННОСТИ В ГЛАГОЛЬНЫХ ПРИМЕННЫХ КОНСТРУКЦИЯХ

Резюме

На материале современного литовского литературного языка исследуются семантические и структурные особенности глагольных применных конструкций. Основные положения статьи следующие: 1) оппозиция определенности/неопределенности может быть реализована между парами объектных (субъектных) падежей – именительный: родительный и винительный: родительный; 2) признак „неопределенность“ осуществляется при условии, если в составе имен существительных имеются семантические единицы „расчленяемый“ (т. е. такие, у которых нет оппозиции, числа „единственность: множественность“) или „числительный + множественный“; 3) родительный неопределенного количества зависит от нулевого варианта класса слов количества (*pirkau* → *o* → *druskos* букв. „купи.л → *o* → соли“).

Кроме того, в работе исследуются случаи невозможности замены винительного (именительного) падежа родительным неопределенного количества.

²¹ Конструкция *Paskolink peilio* Plm (trumpam laikui), kur nulinės semos „kiekis“, rodos, nėra, galėjo atsirasti dėl analogijos (plg. *Paskolink druskos* – *Paskolink peilio*).